

Recension

Margareta Hallberg: *Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori*. Göteborg: Daidalos, 1992.

Det mesta förändras snabbt nu för tiden. Det gäller inte bara inom mode och politik, utan också inom forskningen. Vad gäller feminism och forskning kring biologiska och sociala könsförhållanden har det säkert hänt mer de sista 20 åren än i hela den föregående världshistorien. Och idag har vi nått en punkt där kvinnor redan börjat forska om de senaste decenniernas könsforskning. Den bok som här skall recenseras är ett exempel på denna typ av självreflektion.

Boken i fråga är en lätt reviderad version av Margareta Hallbergs doktorsavhandling i vetenskapsteori. Det är en välstrukturerad bok där man i första kapitlet får reda på vilka de vetenskapsteoretiska utgångspunkterna är, varefter man förs från en avgränsning av feminism i allmänhet (kap II) och feminism inom forskning (kap III), vidare till en diskussion av könsbegreppet (IV), den feministiska kritiken av vetenskapen (V), den feministiska kritiken av vetenskapsfilosofin (VI) och feministiska förslag på nya vetenskapsfilosofier fram till en avslutande diskussion av "kunskap och kön". Undertiteln på boken (*En studie av feministisk vetenskapsteori*) är inadekvat eftersom kritik av både vetenskap och vetenskapsteori tas upp. Avhandlingens undertitel – *en vetenskapsteoretisk studie* – var bättre.

Boken är djärv både i ämnesval, ansats och slutsats. Skolbildningar och traditioner inom forskningen har, liksom politiska rörelser, vad jag skulle vilja kalla en *löfteshorisont*. De har en viss uppfattning om vilka problem deras teorier och hypoteser kan lösa. Ofta är löfteshorisonten alldeles för vid när traditionen växer sig stark. Under decennierna efter andra världskriget innefattade tex i filosofiämnen logikens löfteshorisont alldeles för mycket. Margareta Hallbergs tes kan sägas vara att feminismen inom forskningen också överdrivit sin löfteshorisont och att detsamma gäller de feministiska vetenskapsfilosoferna. Hon skriver i slutet av boken följande:

Feminister tycks även uppfatta sina forskningsprojekt som avsevärt annorlunda och menar att genderekategoriens införande i vetenskapsteori och forskningsprogram innebär en avgörande förändring i alla vetenskaper. Det jag har funnit i min studie över den feministiska vetenskapskritiken och de alternativ som feminister presenterat ger dock en annan bild. Finns det följaktligen en diskrepans mellan den radikala självbilden och forskningen?

Jag vill hävda att feministiska arbeten som bedöms som forskning i huvudsak är ett komplement till annan forskning. Feministiska vetenskapsteoretiker tycks överdriva betydelsen av den egna forskningens radikalt förändrande karaktär. (s 235–36)

Abstrakt sett är jag personligen helt ense med MH i hennes slutsats. Den feministiska forskningens löfteshorisont måste realitetsanpassas. På ett konkretare plan tycker jag emellertid att MH är djupt orättvis mot feminismen. Hon ger i citatet ovan sken av att bedöma all feministisk forskning, men i själva verket har hon medvetet avstått eller underlåtit att studera de för feminismen mest centrala teoribildningarna, dvs de inom psykologi och sociologi. I boken behandlas inte en enda patriarkatsteori. Ett högst märkligt faktum som inte låter sig försvaras givet bokens utgångspunkt och förmenta slutsats. Nancy Chodorows inflytelserika variant av objektrelationsteorin tas egentligen bara upp i ett för bedömningen av den feministiska forskningen förberedande kapitel. Min egen ståndpunkt skulle jag vilja sammanfatta på följande sätt:

Inom barnpsykologi, socialpsykologi och maktsociologi har feministiska arbeten i grunden ifrågasatt tidigare vedertagna hypoteser och paradigmer. I övrig feministisk forskning däremot tycks feministerna överdriva betydelsen av könsforskning och uppfatta den som långt mer radikal än vad som finns grund för.

Som recensent är det också lätt att tillämpa tesen om den allt för vida löfteshorisonten på MH:s egen bok. I stället för de feministiska vetenskapsfilosofier hon presenterar säger hon sig själv utgå från en *social epistemologi*. Och med den antyder hon stora löften som aldrig infrias. Det blir aldrig riktigt klart vad denna epistemologi egentligen är. Den sägs innehålla en relativ självständighet för en teoretisk och en social nivå där båda anses viktiga, men trots betoningen av det sociala håller sig MH enbart till det rent teoretiska. Hennes studie är enbart en studie av uppsatser och böcker. Det tror man knappast efter första kapitlet.

Feministisk forskning ser MH som en art av släktet *könsforskning*. Samma släkte innehåller enligt MH också två andra arter, *kvinnoforskning* och *genderforskning*. Kvinnoforskning definieras som forskning om och för kvinnor utan en feministisk vetenskapsteoretisk problematisering (s 67), och genderforskning definieras via sitt studieobjekt det sociala könet (s 68). Feministisk forskning, slutligen, karakteriseras med hjälp av tre åsikter:

- 1) kvinnor är förtryckta som kvinnor och därför saknas både kunskap om kvinnan och kvinnan själv i vetenskapen
- 2) det vetenskapliga är personligt, det personliga genomsyrar vetenskapen på alla nivåer
- 3) feministisk kunskap baseras på en normativt kritisk epistemologi som utgår från kvinnans och/eller feministens erfarenheter och/eller teoretiska perspektiv eller ståndpunkt och den skiljer sig därför i sitt normativt kritiska innehåll från andra epistemologier (s 85).

Själva definitionen formulerar MH på följande sätt: *feministisk forskning lär/ en forskning som är vetenskapskritisk, dvs hävdar att kön är ett epistemiskt kriterium, förordar ett annat vetenskapsideal och en ny epistemologi, alltså en forskning som förutsätter ett nytt paradigm* (s 75). Det bör noteras, vilket MH gör, att en hel del av det som vanligtvis kallas genderforskning enligt definitionerna hör till feministisk forskning.

Utän något som helst återopande av empiriskt material hävdar MH att de tre typerna av forskning har olika grad av bundenhet till kvinnorörelsen. Kvinnoforskningen sägs vara starkt bunden och genderforskningen svagt bunden till kvinnorörelsen, medan den feministiska forskningens bundenhet sägs variera (s 72). På liknande intuitiva grunder skulle jag vilja hävda något helt annorlunda. Bandet mellan feministisk forskning och kvinnorörelse är stark medan det mellan kvinnoforskning och kvinnorörelse är svagt. Banden mellan genderforskning (enligt MH:s definition) och kvinnorörelse tycks mig däremot kunna variera hur som helst.

För avhandlingsförfattare är frestelsen ofta stor att en aning överdriva ståndpunkterna hos dem man kritiserar. Den egna argumentationen blir därigenom lättare och den egna ståndpunkten framstår som mera nydanande än den är. Då och då tycker jag Margareta Hallberg faller för denna frestelse; speciellt i kapitel IV som behandlar begreppet kön. Efter en genomgång av flera feministers åsikter gör hon ett i mitt tycke mycket bra påpekande. Felet är bara att hon framställer det som om hon kritiserar (t ex Evelyn Fox Keller, Nancy Chodorow och Yvonne Hirdman) inte skulle hålla med henne, vilket jag tror att de gör. Låt mig citera det stycke jag syftar på:

Det förefaller rimligt att vissa aspekter på förhållandet mellan det biologiska och det sociala kan förstås just relaterat till barnafödandet och kringliggande uppgifter. Fram till nutid har den könsbiologiska kontexten varit likartad för världens kvinnor med få undantag. Det är knappast någon djärv gissning att de flesta kvinnors liv dominerats av graviditeter, förlossningar, amning, missfall, vård av barn, sjuka och gamla, fysiska påfrestningar och arbete i och nära hemmet. Att *sociala tolkningar* av 'könen egenheter' uppvisar en så stor samstämmighet kan alltså ha att göra med att *de baseras på så lika sammanhang*. Alternativa sociala tolkningar av det biologiska skulle då kunna förklaras av förändrade villkor, dvs när kvinnor inte längre begränsas av sin biologi (ständiga barnafödanden, amningsperioder, graviditeter) så uppkommer ett utrymme för andra sociala tolkningar av könen genom att det kvinnliga könet, biologiskt och socialt, faktiskt förändras. Då möjliggörs också nya tolkningar av förhållandet mellan könen och en omdefiniering även av det manliga. Är den sociala ordningen i så fall beroende, oberoende eller relativ till den biologiska? (s 124)

Det överdrivet kritiska hos MH kommer fram också i avslutningen på samma kapitel. Sista meningen är den här: "Eftersom det saknas en enhetlig definition är det svårt att avgöra vad gender motsvarar – och som en följd även svårt att kritiskt granska termen" (s 128). Det låter väl po-

sitivistiskt och rimmar dåligt med den post-kuhnska vetenskapsteori hon i första kapitlet säger sig utgå från. Dessutom har hon ju själv faktiskt i hela kapitlet fört en kritisk diskussion av genderbegreppet!

I kapitel V granskas så den feministiska vetenskapskritiken. MH tar upp kritik av darwinismen, "mannen-jägaren"-hypotesen, sociobiologi och neurofysiologisk teori. Här är en av de platser där patriarkatsteorierna och Nancy Chodorows teori skulle ha tagits upp om MH verkligen velat göra den helhetsvärdering hon ger sig ut för att göra. Detta hindrar emellertid inte att MH faktiskt faller en hel mängd kloka kommentarer till den feministiska kritik hon studerat. Speciellt viktigt är hennes påpekande att kritiken av darwinismen inte gör några som helst försök att skilja en teoris verkliga och väsentliga innehåll från dess tillfälliga av maskulina fördomar hittills ofta bemängda yttre klädsel. Samma påpekande gör hon senare i boken om Carolyn Merchants syn på den naturvetenskapliga revolutionen. Personligen tycker jag det är uppenbart att precis som man kan skilja på en melodi och dess arrangemang så kan man inom många vetenskaper skilja på en teori och dess "könssymboliska arrangemang".

Vad gäller kapitel V, så vill jag också fästa uppmärksamheten på en mycket märklig fotnot, nämligen not 62 vilken lyder som följer:

Man kan hävda att sociobiologin vänder på feminismens sex/gender distinktion, där sex dvs biologi inom sociobiologin förklarar gender. Med en sådan tolkning blir sociobiologin och feminismens könsteorier varandras konkurrenter och vilken som föredras framför allt en politisk fråga. (s 268)

Inte är det så att man bara "kan hävda" att sociobiologin vänder på distinktionen. Det är ju ett definierande kännetecken på sociobiologin. Feminismens könsteorier och sociobiologin *är* oförenliga. Och vilken som föredras är inte bara en politisk fråga. Det är också en vetenskaplig fråga om hur världen är beskaffad. Feminismen och sociobiologin kan inte båda ha rätt. MH reducerar här på ett felaktigt sätt en vetenskaplig kontrovers till enbart en politisk fråga.

Den som jag ser som den viktigaste poängen i kapitel VI är påpekan- det att de "Feminister som kritiserar de traditionella idealen har en likartad grundsyn som den moderna vetenskapsteorin" (s 168). Feminister som introduceras i vetenskapsfilosofi via feministiska böcker i vetenskapsfilosofi görs sällan uppmärksamma på det faktum att de delar en stor del av sin *kritik* med nästan en hel generation av män. De lär sig inte skilja ut den allmänna kritiken av det positivistiska vetenskaps-idealet från den specifika kunskapssociologiska tesen att orsaken till den felaktiga vetenskapsfilosofin är den manliga dominansen av filosofin. Denna feministiska kunskapssociologi framstår självklart som överförenklad för alla oss anti-positivistiska män. Om den tesen vore riktig skulle vår egen anti-positivism vara oförklarlig.

Det är inom vetenskapsfilosofi liksom inom så många andra områden lättare att vara kritisk än konstruktiv. Den intressantaste frågan är förstås hur den sannaste vetenskapsfilosofin ser ut. Margareta Hallberg påpekar enligt min mening helt korrekt att så länge det kritiska momentet var dominerande i den feministiska vetenskapsfilosofin så var det lätt att enas, men att:

När kritiken däremot specificeras och olika komponenter skall förbindas med kön, är enigheten svårare att upprätthålla. Vad i vetenskapen anses vara värt att bevara? Hur skulle en feministisk vetenskapsteori se ut och vilka komponenter ingår i ett feministiskt vetenskapsideal? (s 193)

Med denna kommentar går hon över till kapitel VII, "Feministiska rekonstruktionsprojekt". Här borde återigen patriarkatsteorierna ha diskuterats, men i stället nöjer sig MH med att diskutera Carol Gilligans teori om kvinnors moralutveckling samt feministiska epistemologier. Likt den kanske mest kända av de feministiska vetenskapsfilosoferna, Sandra Harding, skiljer hon på tre olika typer av svar, feministisk empirism, feministisk ståndpunktsteori och feministisk postmodernism. Hon anser (och jag instämmer) att ståndpunktsteorierna är de som bäst motsvarar feminismens ideologiska kärna, och det är dem hon ägnar mest utrymme. Tanken i de feministiska ståndpunktsteorierna har samma struktur som Mannheims tes att den friflytande intelligentian har en kunskapsteoretiskt privilegierad position; liksom marxismens tes att arbetarklassen har denna position. I stället för den friflytande intelligentian eller arbetarklassen har man kvinnokollektivet som privilegierat kunskapsobjekt.

Margareta Hallberg pekar ut de många svårigheter som vidlåter ståndpunktsteorierna, och förkastar dem till förmån för en *social epistemologi*. Som MH ser det är likheterna mellan feministisk och social epistemologi de att man betraktar både vetenskap och vetenskapsfilosofi som socialt och historiskt relativa samt kritiserbara och fallibilistiska; kunskapens innehåll anses ha både teoretiska och sociala grunder. Skillnaden är att den feministiska epistemologin anser att kön *alltid* har den främsta förklaringspositionen av de olika inblandade sociala positionerna, medan den sociala epistemologin endast anser att så *ibland* kan vara fallet. Skillnaden kan tyckas liten, men är i praktiken stor eftersom den feministiska men inte den sociala epistemologin får ett kriterium som man kan applicera *i förväg*. Den feministiska epistemologin garanterar på grund av sin universalitet kvinnoforskarna att de har rätt än de manliga kollegorna på samma sätt som positivismen garanterade forskarna förnuft och vetenskaplighet.

Jag skrev inledningsvis att det mesta förändras snabbt nu för tiden. Det gäller också feministisk filosofi, och det ställer till problem för Margareta Hallbergs bok. I inledningen får man reda på att MH fick

idén att skriva boken i mitten av 80-talet. Det var då de feministiska ståndpunktsteorierna formulerades och kom att dominera den feministiska vetenskapsfilosofin. Men så är det inte idag. Ståndpunktsteorierna är såvitt jag förstår inte längre centrala bland de feministiska filosoferna, även om de kanske lever kvar som latent ideologi i olika kvinno-centra och kvinno-fora. Den postmodernistiska vågen har sköljt över både män och kvinnor och vi tycks nu befinna oss nästan i post-post-modernismen. Ett stadium med ett mycket oklart filosofiskt innehåll. Jag tycker Margareta Hallberg kunde ha betonat detta.

Många kunskapsteoretiker, såväl manliga som feministiska, försöker sedan en tid tillbaka på olika sätt formulera en position bortom både relativism, traditionell objektivism och ståndpunktsteorier. Här finns mer än den (skissartade) sociala epistemologi MH skriver under på. Läsaren av boken får inte riktigt klart för sig att det är här som citerade feministiska filosofer som Mary E Hawkesworth, M Griffiths & M Whitford och Helen Longino är och letar. Inte heller att en av de män som nämns i början av boken, Richard Bernstein, sedan länge vandrat omkring här. MH avfärdar i början av sin bok (s 30–31) i förbigående 'bortom'-projekten trots att hennes egen sociala epistemologi ändå på något sätt är ett 'bortom'-projekt. I denna epistemologi betraktas ju den teoretiska nivån på ett icke relativistiskt sätt som relativt självständig.

Jag gissar att Margareta Hallbergs bok kommer att bli kontroversiell bland feministiska forskare. Precis när jag sitter och arbetar med den här recensionen publiceras i Dagens Nyheter (9/1-93) en intervju med MH gjord av Kerstin Vinterhed. Som rubrik har DN satt "Feministisk vetenskapsteori är förlegad. Kön som vetenskaplig indelning är lika föråldrat som klass, nationalitet och ras, säger Margareta Hallberg". Redan ett par dagar senare såg jag intervjun upphängd på en offentlig tavla på universitetet. Det här får mig att vilja göra några avslutande allmänna reflektioner. I nya situationer bör man vakta sin tunga. Ett gammalt språkbruk kan förvränga det man vill ha sagt.

Om en man stryker kläder med en burk starköl i näven, stryker han då kläder på ett manligt sätt eller på samma sätt som kvinnor? Om en kvinna lär ut formell logik med exempel hämtade från traditionellt kvinnliga områden lär hon då ut formell logik på ett kvinnligt sätt eller på samma sätt som män? Såvitt jag förstår måste man svara "både och". Den gamla dualismen manligt kvinnligt bär inte längre. I en mening stryker mannen på samma sätt som kvinnan och resultatet blir strukna kläder, men i en annan mening finns det en skillnad. Processen som leder till resultatet ser annorlunda ut. Sak samma med den formella logiken. De kvinnliga logikerna lär ut formell logik, men deras undervisning kan skilja sig från den traditionella. Den kvinna som forskar

i fysik och som deltar i mängder av seminarier med män, men tycker att diskussioner med andra kvinnliga fysiker ger något extra, forskar hon på ett kvinnligt eller på ett manligt sätt? Den som här tänker i termer av "antingen eller" tvingas till orimliga ståndpunkter. Kvinnor kan forska som män samtidigt som de forskar på ett kvinnligt sätt.

Den som är enig med Margareta Hallberg om att kön måste överges som ett *kunskapsteoretiskt kriterium* får åtminstone två viktiga följdfrågor. Följdfrågor som inte diskuteras i boken. (1) Om kvinnor inte är kunskapsteoretiskt privilegierade bör då alla kvinnocentra på universiteten läggas ned? (2) Om kvinnor inte är kunskapsteoretiskt privilegierade kan då kön/gender ha kunskapssociologisk betydelse? Själv vill jag besvara fråga ett med "nej" och fråga två med "ja". Utan att återinföra den positivistiska *klyftan* mellan "context of discovery" (dvs förklaringar av och regler för hypotesgenerering) och "context of justification" (dvs normativa regler för test och validering av teorier och hypoteser) vill jag här bara påpeka, att frågan om existensberättigandet för universitetens kvinnocentra är en fråga vars svar kräver att man tar hänsyn till båda dessa kontexter. Utifrån vad jag tror mig veta om "context of discovery" anser jag att universitetens kvinnocentra för forskningens skull bör finnas kvar.

Feministiska forskare och filosofer tycks mig hittills lagt ner den mesta mödan på att visa att det att vara kvinnlig forskare på något sätt har betydelse inom alla forskningsområden (kanske matematik undantagen). Och det tror jag också det har. Däremot tror jag absolut inte att kvinnlighet har *samma* betydelse inom alla forskningsområden som det har inom maktsociologi och litteraturtolkningsteori. Allting tyder på att kvinnlighet spelar olika roll inom olika forskningsområden även om det spelar en viss roll överallt. Det är inte bara män som drabbats av att feminister inte hållt isär de här sakerna. Också många kvinnliga forskare inom områden med liten "kvinnlighetspotential" har drabbats av obefogade beskyllningar. Då förstås med tillägget att de är rädda och inställsamma visavi manliga forskare. Det är orimligt att tro att ämnen som fysik och nationalekonomi går och bär på teoretiska motsvarigheter till maktsociologins patriarkatsteorier. Tillämpar man för övrigt Margareta Hallbergs allmänna tes om epistemiska kriterier på patriarkatsteorierna (vilket hon alltså själv inte gör), så säger den att teorierna i fråga har diskuterats och kan diskuteras som vilken annan sociologisk teori som helst. Så tycker jag personligen det är, vare sig MH har rätt eller fel på det allmänna planet.

INGVAR JOHANSSON
Institutionen för filosofi och vetenskapsteori
Umeå universitet